

Питання 10. Університетські традиції Італії. Болонський університет.

У середні століття Болонський університет називали *Mater Studiorum*, що в перекладі з латині означає «мати навчання, наук». Справді, цей найдавніший в Європі вищий навчальний заклад став «матір'ю» європейської вищої освіти. Саме там з'явилося поняття *universitas* - вільне співтовариство викладачів та учнів, що ставив собі за мету поширення освіти у всіх областях тодішнього знання.

І саме за зразком Болонського університету створювали згодом всі інші університети Старого Світу. С італійським університетом пов'язана поява знаменитої болонської юридичної школи глосаторів (від «Глоссо» - робити позначки на полях), яка вплинула на так звану рецепцію римського права, тобто перетворення його в основу законодавства всіх європейських народів. Упродовж XII-XIV століть Болонський університет був провідним загальноєвропейським освітнім центром. Торквато Тассо і Карло Гольдоні, Парацельс, Еразм Роттердамський, Ульріх фон Гуттен і Альбрехт Дюрер - цей далеко не повний список пов'язаних з університетом геніальних умів дозволяє оцінити внесок, який університет зробив у розвиток європейської цивілізації. Досить лише додати, що саме під час навчання в Болоньї Миколі Копернику потрапила до голови «еретична ідея» про те, що Земля обертається навколо Сонця. Потім, як згадував великий польський астроном, він цю ідею лише перевіряв і розвивав.

Перший європейський університет з'явився саме в Болоньї зовсім не випадково. Етруски, що заснували місто, назвали його *Felsina*. Пізніше його завоювали й заселили галли. Римляни перейменували поселення в *Boonia* (від слова *bono* - добре). Згодом справи у міста насправді пішли добре. Після краху Римської імперії місто стало вільної комуною і перейменувало себе в Болонью, а незабаром перетворилося на потужний торговий та ремісничий центр під заступництвом папського престолу. Ну а процвітання торгівлі та ремесел, як відомо, неодмінно сприяє розвитку наук і мистецтв.

Існує легенда, що приписує візантійському імператору Феодосію II підставу в Болоньї ще в 433 році вищої юридичної школи. Однак це міф, який розвинули в XIII столітті болонські юристи, що бажали, щоб честь відкриття університету, в якому вони перебували, належала імператорам. Безсумнівно, в Болоньї існувала школа вільних мистецтв, що користувалася популярністю ще в X столітті, де учні під час додаткових занять до курсу риторики вивчали римське право. Найбільш популярною вона стала в кінці XI століття, коли там викладав якийсь Ірнерій (іноді його називають Вернером, Варнер, Гарнер). Він вивчив самостійно, без допомоги вчителя, Юстиніанове право і придбав репутацію відомого законознавця (легісти). Як свідчать деякі джерела, Ірнерій відкрив спеціальну юридичну школу на прохання Матільди,

колишньої маркграфині Тоскани і частини Ломбардії. Графиня, що була прихильницею тата в його боротьбі з імператорами Священної Римської імперії, була проти запрошення до своїх судів легістів з Равенни, що відрізнялися традиційною ворожістю до папського престолу. Однак вона побажала мати в Болоньї свою школу права, яка випускала б лояльних до Папи Римського юристів. І ось в 1088 році Ірнерій відкрив публічні лекції. Саме цей рік вважають датою заснування університету.

У Ірнерія з'явилося багато учнів, і дуже скоро болонські професори права отримали помітну перевагу над вченими Равенни й придбали європейську популярність. Сталося це завдяки передовим на той час методам викладання і заступництву німецького імператора Фрідріха I Барбаросси, що був у той час королем Ломбардії і дуже зацікавленого в заохоченні занять римським правом, авторитет якого можна було завжди використовувати в політичній боротьбі. Після сейму у Ронкаль в 1158 році, на якому були присутні болонські професори і де були врегульовані взаємні правові відносини між імператором та італійськими містами, Фрідріх I урочисто погодився надати тим, хто з'явився в Болонью вивчати право, такі пільги. По-перше, вільно подорожувати по всіх країнах, користуючись захистом його імені, по-друге, бути підсудним у Болоньї тільки суду виключно професорів або єпископа. Все це було оформлено у вигляді спеціальної хартії, яка стала першим в Старому Світі університетським статутом.

Висока репутація болонської юридичної школи, а також розташування міста, його здоровий клімат, багатство його промисловості і торгівлі, вільна атмосфера волелюбності з XIII століття почали залучати до фельзінського храму премудрості (від етруського Felsina) студентів з усіх кінців Італії і навіть Європи, включаючи дітей коронованих осіб. Вже тоді в університеті налічувалося більше десяти тисяч випускників. Він став першим у світі міжнародним навчальним закладом. Правда, італійці та іноземці навчалися на різних відділеннях: місцеві громадяни в Cismontanes («живуть перед горами»), а іноземці - в Ultramontanes («живуть за горами»). У другому підрозділі були групи для 18 різних націй. Цікаво, що французів як єдиної нації тоді ще не було. В університеті навчалися нормандці, бургундці, бретонці і гасконці. Студенти не забарилися утворити корпорації за зразком різних ремісничих і художніх цехів. Дивно, але до вузу допускали і жінок, причому не тільки до слухання лекцій, але і як викладачок (лектрис).

Болонський університет з дня свого утворення мав дві особливості. По-перше, це не була виключно асоціація професорів (*universitas magistrorum*), владі яких повинні були підкорятися учні, які відвідують їхні лекції, а об'єднання студентів (*universitas scholarium*), котрі самостійно обирають керівників, яким підпорядковувалися професора. Ультрамонтани і цізмонтани на своїх окремих зборах щорічно призначали ректора і радника з різних націй, що завідував разом з ним управлінням і здійснював університетську

юрисдикцію. Професорів (*doctores legentes*) студенти призначали на певний час. Перші отримували від учнів гонорар і зобов'язувалися ніде, крім Болоньї, не викладати. Перебуваючи в залежності від університету і будучи лише вільними в керівництві заняттями студентів, вчителі могли придбати авторитет і вплив на слухачів виключно своїми особистими якостями і педагогічними талантами.

Друга особливість Болонського університету була в тому, що він був юридичним (*universitas legum*), на противагу Паризькому університету, який спочатку був звернений виключно до теології. Вивчення римського права, яке поклало початок самого університету, і канонічного, введеного в програму університету з XII століття, залишилося пріоритетним. Медицину і вільні мистецтва теж викладали, причому одні з найзнаменитіших професорів, але слухачами, все-таки, були майбутні юристи. Наслідком виключно юридичного характеру Болонського університету стало те, що він не був підпорядкований подібно Сорбонні верховному управлінню пап, оскільки дозволу Ватикану на викладання римського права не було потрібно, у той час, коли для занять теологією папська санкція була необхідна. Однак із другої половини XIII століття папський престол затвердив його привілейований статус (в 1253 році), добився, щоб представник церкви (болонський архієпископ) від імені Риму був контролером на іспитах і при видаванні дипломів.

Авторитет, яким користувалися професори болонської школи, був не тільки в успіху, який мали їхні лекції і твори, а й у високому положенні, яке вони займали як у самій Болоньї, так і за її межами. Вони були звільнені від податків та військової служби і автоматично отримували всі права громадян Болоньї, навіть якщо вони там не народилися. Їм привласнювали титул *dominus* на відміну від найменування *magister*, яке носили професори школи вільних мистецтв. Вони навіть числилися лицарями. Багато з них брали активну участь у громадських справах як судді, правителі міста або посланники. Проте, врешті-решт, все це стало викликати заздрість і роздратування у «батьків» міста, тому влада почала конфліктувати з університетом, що часом загрожувало знищити його права і навіть призводило до тимчасового припинення занять. До того ж, боротьба гвельфів (прихильники Папи) і гібелінів (прихильники імператора), розділила Італію на два ворогуючі табори, не могла не торкнутися і університету. Таке становище, природно, не сприяло його процвітанню.

Втім, життя болонського навчального закладу ніколи не було безхмарним. Основний кістяк студентства становили діти з багатих міських сімей, зарозумілі і хуліганісти. Майбутні законники влаштовували дебоші у шинках, билися з городянами і спокушали дам, часто заміжніх. Мешканці Болоньї бурчали, що університет стає для міста не благодаттю, а напастю. Влада, церква, а також багато професорів були, до того ж, незадоволені тими

правами, якими володіли студенти. Як вже зазначалося, студенти не тільки обирали ректора, організовували свої ради (*consilii*) і проводили щось на зразок профспілкових зборів студентського братства, а й самі наймали професорів і оплачували їх роботу. Однак гроші, прислані з дому на ці цілі, вони часто програвали і пропивали, а потім відмовлялися платити, тому професури іноді загрожували пікетами. Втім, викладачі не впливали на процес прийому і видавання дипломів, тому нерідко до них не прислухалися.

Прийманням до університету займалися найкращі студенти. Лекції ділили на обов'язкові і необов'язкові. Після п'ятого курсу студенти могли самі вийти на кафедру. Єдине зобов'язання, яке накладав на випускника університету, - відпрацювати після закінчення задля слави міста і не залишати область упродовж деякого часу.

Іспити приймали ліберально, а на молодших курсах контроль був і зовсім відсутній. Якщо іноді ходиш на лекції, значить, ти студент. Тільки на високих щаблях, отримуючи ступінь *Licentiate*, кандидат зобов'язаний був витримати іспит, а отримуючи ступінь *Doctorate* - пройти публічний тест в присутності приймальної комісії (*conventus*). Якщо врахувати, що посади, в тому числі суддівські, у той час купували майже офіційно, студенти не дуже старалися в навчанні.

Рівень освіти через це впав, тому Святий престол занепокоївся. У 1219 році Ватикан наказав, щоб ніхто не міг отримати на лікарське звання без згоди архієпископа Болонського. Вчитися і не отримати диплом, а значить не мати права на посаду, вважали ганьбою. Через 70 років університет знову став одним з кращих навчальних закладів, і в 1292 році Микола IV постановив, що випускник Болонського університету з дипломом доктора, підписаним церквою, володіє найвищим вченим званням в Італії.

До традиційних предметів (юриспруденція, риторика і граматики) додали філософію, математику, фізику, медицину та інші науки. Іноді який-небудь факультет відокремлювався і переїжджав до іншого міста, де утворював ще один університет. Подібним чином з'явилися вищі навчальні заклади в Падуї, Модені, Пізі і Неаполі.

Свобода університету закінчилася в XIV столітті, коли колишні привілеї відібрали. З XVI по XIX століття слава його повільно тьмяніла, тому що в багатьох великих містах з'являлися свої навчальні заклади. Крім того, Болонський університет сильно постраждав від війн, особливо від наполеонівського навали, коли меблі й навіть частина будівлі були зруйновані. Університет відновлювали за допомогою всієї Італії, в 1859 році він вийшов з підпорядкування Святого престолу і знову став світським. Проте колишня слава до університету не повернулася аж до теперішнього часу. Правда, і тепер студенти з усього світу їдуть в Болонью, більше того,

вони становлять значну частку нинішніх 50 тис. болонських Скорарі. Але це більше за традицією - сьогодні університет не входить до десятки найкращих навчальних закладів світу. Однак він, як і раніше, один з перших в Італії. Крім того, вуз має давні академічні зв'язки з іншими навчальними закладами на всіх континентах, а також бере участь у європейських програмах студентських та наукових обмінів (Socrates, Leonardo, Tempus).

Крім звичних факультетів юриспруденції, математики, архітектури та мистецтва, в університеті тепер є відділення сільського господарства, культури, педагогіки, економіки, іноземних мов та літератури, техніки, хімії, філософії, фізики, природознавства, медицини, фармакології, політології, психології, статистики.